

Колкутіна В. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

**ЛІТЕРАТУРА НАРОДНИЦТВА ТА РАНЬОГО МОДЕРНІЗМУ
У СВІТЛІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОСОФСЬКОЇ ЕСЕЇСТИКИ
1 ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ**

У статті досліджується література народництва та раннього модернізму в контексті української націософської есеїстики I половини ХХ століття. У сучасному літературному процесі дискурс народництва та раннього модернізму набуває нових рис. Позиція української націософської філології та естетики – виразно відрізняється від усіх інших. З'ясовано, що література народництва та раннього модернізму отримали в критичних трактуваннях Д. Донцова вкрай негативну оцінку, навіть порівняно із складними для національного буття періодами ХVIII і першою половиною ХІХ ст.

Виявлено, що літературне народництво як духовний рух дослідник починає характеризувати принагідно ще в літературознавчих студіях, присвячених спадщині Лесі Українки. Народництво Д. Донцов розглядав як «етнографізм», «побутовізм», «просвітництво», пов'язував з вузько-культурним, а не комплексним (передусім політичним) утвердженням української національної ідеї.

Доведено, що Д. Донцов зробив чимало гострих критичних закидів у бік авторів народницької та ранньомодерністичної течій, які продукували творчість, естетику, світогляд, ідеологію «провансальства», «націоналізм упадку», не спроможні були виробити потужного культурницького проекту, не здатні були оновити українське письменство, надихнути і спрямувати на боротьбу й незалежність. Критик досліджує їх спадщину комплексно – якщо для багатьох літературознавців функціонує опозиція «народництво-модернізм», то для Д. Донцова її не існує. У герменевтичному плані він гостро відчуває чужість і ворожість, шкідливість і безплідність такого досвіду для подальшого розвитку української літератури – бо відірвані від національних коренів, традицій, загрозливі українському тут-буттю й українській людині-воїну. Це своєрідна «ідеологічна хвороба», «модна» і «популярна», на часі, проте в історичній перспективі бездуховна, спотворена колонізацією, і вона не несе націотворчого смислового потенціалу.

Ключові слова: народництво, ранній модернізм, літературна критика, Дмитро Донцов, українська література.

Постановка проблеми. Коли щоденно в інформаційному полі різних ЗМІ функціонують повідомлення щодо прямих військових дій, коли від повсякденної стрічки новин навіть невибагливому українцю моторошно, хочеться нагадати, що історія публіцистики знає мислителів, котрі своєю творчістю відкрито застерігали від окупаційного тиску, духовного гетто, полону «червоного дракона». Виявляється, що, зваживши на суспільно-політичні перепітї сьогодні, їх спадщина – далекоглядна перестрога, а не такий вже давньоминулий архаїзм.

Майже 60 років тривання українського письменства після Т. Шевченка (1860-ті) і до завершення Першої світової та визвольних змагань (кінець 1910-х), переважно ототожнюються в літературознавстві з періодами народництва (позитивізму, країнофільства) та раннього модернізму.

Вони по-різному оцінювалися українськими критиками, істориками, публіцистами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слушні зауваження щодо цього залишили в історії українського літературознавства Н. Шумило, Т. Гундорова, І. Денисюк, В. Моренець, С. Павличко та інші дослідники. Так, В. Моренець вважає, що в народництві як етнокультурній кореневості – могутній рушій усієї національної літератури ХХ століття [10, с.52]. У сучасному літературному процесі дискурс народництва та раннього модернізму набуває нових рис. Цьому присвячені дослідження Л. Дорошко, Н. Ботнарєнко, О. Вовк. Позиція української націософської філології та естетики – виразно відрізняється від усіх інших. Спробуємо простежити це на матеріалі літературної есеїстики Дмитра Донцова.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити літературу народництва та раннього модернізму в контексті української націософської есеїстики 1 половини ХХ століття. Задля цього необхідно розкрити сутність національного «світогляду занепаду» письменників вказаного періоду та з'ясувати основні концепти критичного дискурсу Д. Донцова.

Виклад основного матеріалу. Література народництва та раннього модернізму отримали в критичних трактуваннях Д. Донцова вкрай негативну оцінку, навіть порівняно із складними для національного буття періодами ХVІІІ і першою половиною ХІХ ст., коли національно активними в письменстві були лише деякі представники так званого «малоросійського дворянства». Так сталося не стільки через вкрай несприятливі культурно-історичні обставини, скільки через тотальну втрату українськими літераторами (ширше – культурно-політичними діячами, елітою, інтелігенцією взагалі) зв'язку із «духом нашої давнини» – шевченківською естетикою, історичною національною традицією, іманентним українським світоглядом, національним імперативом, націоцентричною філософією життя тощо. Окреслимо ставлення Д. Донцова до письменників вказаного періоду.

Період другої третини ХІХ (інколи автор говорить про другу половину ХІХ) – початку ХХ ст. мислитель пов'язує з пануванням передусім провансальського (вужче – народницького, українофільського) світогляду та відповідної йому естетики, тобто з національним «світоглядом занепаду» з провідними ідеалами «розуму, еволюції й космополітизму». В іншому есе 1938 року філософ зображає народництво як цілий утопічний світ «дитячих надій» та «снівоман», що в основному занепав у 1914 році: «Се був світ, коли вірили в те, що у світлі “поступу” насильство, шовінізм, війни і завади перестануть бути регулятором життя, що стануть поволи пересудами “темного Середньовіччя” (...)». До творців та носіїв цього світогляду мислитель зараховує Квітку-Основ'яненка, Гребінку, Мирного, Нечуя-Левицького, Павлика, Драгоманова, Самійленка, Старицького, Кониського, Ганну Барвінок, Маковея, Грабовського, Винниченка, Грушевського, Франка та ін. Щоправда, Іван Франко належав водночас і до суворих критиків провансальських утопій, оскільки “був занадто тверезий і занадто немилосердно батожений долею, щоб геніальним відчуттям не збагнути безглуздя і фальшу тих оман”» [3, с. 213].

Під час Другої світової критичні оцінки філософа суворішають. Період, що розпочався в Україні 1860-ми, він за політико-ідеологічною домінантою провідної верстви називає «демократично-марксистським», оскільки «між анитисоветським і просоветським крилами тої інтелігенції була стала флуктуація» і її основні представники (Винниченко, Грушевський, Крушельницький, Лозинський, Федорців) хутко переходили з табору народницького (національно-демократичного) до табору марксистського (соціал-демократичного, соціалістичного, а згодом – більшовицького).

Відповідними до занепадницької ідеології («космополітизм, безбожництво і марксизм») були й вартості народницької інтелігенції: «замість прив'язання до своєї віри – байдужість до неї, коли не ворожість або лише формальну релігійність»; «замість відданості отчизні – боротьба з «шовінізмом», інтернаціоналізм і космополітизм»; «замість пошани до пам'яті предків – відраза до них»; «замість войовничого духу – пацифізм і бажання пристосувати до всякої сили»; «замість гордості й непокірливості – згідливість, потульність і крутістьво...» [5, с. 38–39].

Це занепадницьке й пасивне під націотворчим оглядом світовідчуття виражає і народницьке, і ранньомодерністичне письменство. Незважаючи на відмінності, автори цих течій (народницької та соціалістично-декадентської) оцінюються Д. Донцовим паралельно як типологічно схожі у світоглядному, антитрадиціоналістичному сенсі.

Таку націософсько-герменевтичну аксіологію спостерігаємо вже в першому концептуальному літературознавчому есе «Криза нашої літератури» (1923). Провідними «кризовими», рабськими емоціями літератури цієї доби, естетика котрої відкинула волю, енергію і силу вільної, героїчної людини, стають «незакаламучений спокій», «ідилічне самозадоволення», «розміряний сентименталізм», «сум, жаль і милосердя», меланхолія, рабські «скарга» і «плач», «сентиментальний квієтизм» тощо. Їх він так чи інакше віднаходить як лейтмотиви у творах не лише народницького напрямку – Квітки, Руданського, Самійленка, Старицького, Кониського, Куліша, Грабовського, Марка Вовчка та ін., а й модерністичного – Олесья, Чупринки, Лепкого, Коцюбинського, Франка, Пачовського та ін. «Покора й смуток, сум і покора – ось головні мотиви української белетристичної творчості!» [7, с. 58], – твердить філософ. У «Націоналізмі» цей тип естетики – провансальської «калокагатії» – мислитель пов'язуватиме з цінностями «провінціального,

парафіяльного... плебейського світогляду»: примітивністю, космополітизмом... [8, с. 88–103].

В «Естетиці декадансу» (1930) коло критикованих авторів розширюється. Окрім перелічених, до апологетів естетики слабкості і втоми есеїст відносить низку міжвоєнних галицьких (наприклад, М. Рудницького та Я. Галана) і радянських письменників (наприклад, Фальківського, Косяченка і Савченка), а також Маковея, Винниченка, Тичину, Черкасенка, Вовчура та ін. Ідеться про творчість «охлялих, із зламаним інстинктом життя, які лише співчувають і плачуть; це не ті, що кують його собі». Душа цих творців «не кремінь» і тому «не бетховенівський вогонь викреслюють з неї удари долі, лише – мов з тої губки – потоки води...» [6, с. 178, 201].

Як бачимо, критичний дискурс Д. Донцова відзначається дошкульністю, гострою полемічністю щодо оцінки творчості авторів народницької та ранньомодерністичної течій. Він стосується низки важливих світоглядних ідей, має політико-філософський характер, естетично конкретизований – від таврування мистецтва «для домашнього обихода» до обґрунтування основних домінант вольового націоналізму, виражений протистоянням між народницькою й ліберально-космополітичною та націоцентричною позиціями й інтелектуально пожвавлений довкола засадничих міркувань: відхід цілого покоління українців від політичної боротьби; розуміння ними національної ідеї як космополітичної або інтернаціональної; культивування «суму, жалю і милосердя в літературі». Фактично, Д. Донцов трактував народництво широко й у своїх полемічних запалах близький до сучасного осмислення цього явища як «політичної ідеології, способу художнього існування літератури, стилю або системи стилів, способу теоретичного осмислення культури, форми її критики, культурного дискурсу» [11; 12; 13]. Проте, як вказує О. Вовк, «тут його позиція не є остаточною. Д. Донцов з-поміж «провансальської маніловщини» виокремлює низку українських діячів. Йдеться про авторів, які робили виломи у занепадницькому, на погляд редактора «Вісника», «світогляді-в'язниці»: Гоголя, Куліша, Міхновського, Лесю Українку, Шевченка і «почасті», Грінченка [1, с. 351].

Літературне народництво як духовний рух дослідник починає характеризувати принагідно ще в літературознавчих студіях, присвячених спадщині Лесі Українки, у контексті оприлюднення ключових засад філософії й естетики вольового націоналізму. У студії «Поетка-пророчиця»

він створює узагальнений образ народників, яких нищівно критикує за відмову від збройного протистояння. Публіцист чітко окреслює народницьку систему цінностей як занепадницьку та відмежовує її від естетики неоромантизму вольового типу як край необхідного, екзистенційно закономірного рятівного явища. Народництво Д. Донцов розглядав як «етнографізм», «побутовізм», «просвітництво», пов'язував з вузько-культурним, а не комплексним (передусім політичним) утвердженням української національної ідеї. Своєрідно, можливо, одним із перших, Д. Донцов засудив ідею інтернаціоналізму в їхньому письменницькому досвіді, зокрема, як злиття націй, як вияв народницького світобачення, простежив неможливість практичного її втілення в суспільстві, стверджував небезпечну загрозу нової тотальної тиранії. Бездієвим, безплідним, беззмістовним для нації аналогом народницької естетики виступила в рецепції Д. Донцова творчість письменників ранньомодерністичної течії. У книзі «Дві літератури нашої доби» автор постає проникливим герменевтом, який оперує критично-оцінним тлумаченням народництва та української літератури 20-х років ХХ століття і водночас вдається до гострої полеміки. У своїй студії мислитель на матеріалі поезій В. Самійленка, П. Куліша, П. Грабовського, Олександра Олеся, М. Вороного, прозових творів П. Карманського, Б. Лепкого, Миколи Хвильового доводить реципієнту фатальні наслідки естетики народництва та модернізму як естетики «сентиментального квієтизму» [2, с. 67] та обстоює думку про її згубний вплив на розвиток української нації. На думку Д. Донцова, стійка громадянська позиція не властива письменникам-сучасникам – Г. Косяченку, В. Чумаку, Олександрю Олесю, Б. Лепкому, П. Тичині, тому він іронічно-полемічно трактував «смутні рефлексії» [2, с. 180] в їхніх творах. Світогляд цих поетів не тільки не оновився, не переродився, не зазнав зламу, зміни, перелому, перетворення, преображення, що було б корисно, благотворно для читача, а й виявився для нього шкідливим, бо пропагував «хлипання», «плакання», «неприспособаність» [2, с. 183], пасивне ставлення до життя.

Характерним концептом для збагнення шкідливої сутності спадщини авторів народницької та ранньомодерністичної течій виступає образ сльози, який Д. Донцовим повсякчас конструюється, ускладнюється, видозмінюється, концептуально модифікується, унаслідок чого сльоза висвітлюється герменевтично: як вияв занепадницької естетики, як сутність національної долі, як форма

національної несвободи. Критик переконаний, що національний поет – це деміург, котрий своїм словом відповідає за майбуття перед нащадками. Він свідомий у внутрішньому зв'язку зі своїм народом, традиціями, історичною долею. Відтоді у поетичних рефлексіях лунатимуть смисложиттєві для буття національної спільноти питання, тому й ейдологічна система спонукатиме повернути людину і народ на власний історичний шлях. Проте, такий націєсофський струмінь, котрий символізував би боротьбу за свою свободу як пробудження волі, на думку Д. Донцова, не простежується у потрактуванні ключових концептів у художніх досвідах Олександра Олеся та М. Вороного. Натомість, воля висвітлюється і модифікується герменевтично – як неволя, що виступає сутністю національного, буттєвим послухом.

Ключовим антиподом української національної традиції, «духу нашої давнини», основним деструктором націоцентричних ідей Т. Шевченка і водночас основним ідеологом народницько-марксистського і декадентсько-соціалістичного, космополітичного провансальства стає Михайло Драгоманов. Постать його настільки ототожнюється Д. Донцовим із осмислювальним періодом, що інколи він характеризує його як «драгоманівський», а провансальство як «драгоманівщину».

Основними ідеологемами у світогляді М. Драгоманова, на думку філософа, були такі: 1) «признання спаленості московських культурних впливів, і то не лише для наддніпрянців, але й для галичан» (москвофільство, малоросійський культурний космополітизм); 2) «Україна бореться не з чужою державою, не з пануванням чужої нації, лише з певним політичним режимом (царатом)» (антисамостійництво, промосковський федералізм); 3) «національно-державні інтереси народу повинні підпорядковуватися класовим інтересам сеї чи іншої верстви» (інтернаціоналістичний соціалізм). Нищівно полемізуючи з усіма цими антинаціональними постулатами у 1923 році, мислитель дає головному ідеологові космополітизму нищівну оцінку: «Драгоманова виставляють у нас апостолом нової України. Він ним не був. *Ukraina militans* не має в собі нічого з його ідей, а головне – нічого з духа сих ідей. Драгоманов виставив примат соціалізму і космополітизму, вона – примат нації. Він – еволюцію і гуманітаризм, вона боротьбу і національний егоїзм. Він – російський Схід, вона – латино-германський Захід. Він – «паліївщину», вона – мазепинство». Відзначаючи і ті корисні речі, котрі М. Драгоманов зробив (передусім як науковець) для націо-

нальної справи, есеїст водночас підкреслює все ж переважання негативних, часто самосуперечливих інтенцій Драгоманова як ідеолога «іншої» України: «Тої, яка в особах нещасних провідників нашого відродження, плутаючись у нетрях інтернаціонального націоналізму, войовничого пацифізму, анархічної державности, вільнодумної релігійности, соціалістичного гречкосійства, ... – скінчила крахом...» [4, с. 112, 129].

У 1938-му році, перед лицем тотальної війни різних імперій та націй за свої інтереси, Д. Донцов ще раз звертається до постаті М. Драгоманова, порівнюючи його із Т. Шевченком на основі полемічної статті першого «Шевченко, українофілі і соціалізм». Висновки філософа хоча і вкрай суворі, але націєсофськи аргументовані: «Між Драгомановим і Шевченком – треба вибирати. (...) Все в них різне. Різні джерела їх мудрости – в одного блискучі традиції своєї країни і їх літописців – автора “Слова”, автора “Історії Русів”, у другого анархічного, матеріалістична філософія соціалізму XIX ст. Різні джерела їх мудрости, різна й сама їх мудрість...» [9, с. 45–46]. Шевченка (представника касти «козацько-лицарської») і Драгоманова (репрезентанта касти «духовних плебеїв») розглядав герменевт як «два джерела» новітньої духовності українства. Від них беруться дві магістральні течії української суспільної думки, філософії, культурної традиції, естетики й політики. Одна шевченківська – «животворча, терпка й гаряча», оперта на національній традиції, а інша драгоманівська – «млява літепла, отруйна для всякої живої думки, живого почуття і відважного чину» [9, с. 46].

Висновки і пропозиції. Отже, Д. Донцов зробив чимало гострих критичних закидів у бік авторів народницької та ранньомодерністичної течій, які продукували творчість, естетику, світогляд, ідеологію «провансальства», «націоналізм упадку», не спроможні були виробити потужного культурницького проекту, не здатні були оновити українське письменство, надихнути і спрямувати на боротьбу й незалежність. Критик досліджує їх спадщину комплексно – якщо для багатьох літературознавців функціонує опозиція «народництво-модернізм», то для Д. Донцова її не існує. У герменевтичному плані він гостро відчуває чужість і ворожість, шкідливість і безплідність такого досвіду для подальшого розвитку української літератури – бо відірвані від національних коренів, традицій, загрозливі українському тут-буттю й українській людині-воїну. Це своєрідна «ідеологічна хвороба», «модна» і «популярна», на

часі, проте в історичній перспективі бездуховна, спотворена колонізацією, і вона не несе націотворчого смислового потенціалу.

Серед авторів провансальського (народницько-декадентського) періоду есеїст виділяє М. Драгоманова як основоположника деструктивного провансальського світогляду та рабської естетики (а також В. Павлика, М. Старицького, В. Самійленка, П. Куліша, Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького, П. Грабовського, Олександра Олеся, М. Вороного,

П. Карманського, Б. Лепкого, П. Тичину, В. Винниченка, Г. Косяченка, В. Чумака), низку амбівалентних письменників (оцінених і позитивно, і негативно відповідно до співвіднесення у їх творчості героїчного та плебейського первнів) – О. Кониського, О. Стороженка, Б. Грінченка, С. Черкасенка, М. Коцюбинського, І. Франка, і митців, що утверджували лише героїчну, трагічно-оптимістичну естетику – Олену Пчілку, В. Стефаника, Марка Черемшину, а найбільше – Лесю Українку.

Список літератури:

1. Андрієвський Д. Розбудова нації. *Національна думка*. 1927. № 7–8. С. 1–7.
2. Донцов Д. Дві літератури нашої доби. Торонто : Гомін України, 1958. 296 с.
3. Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій? // Донцов Д. Вибрані твори: в 10 т. / Редкол.: О. Баган (відп. ред.) і ін.; літ. ред. Я. Радевич-Винницький. *Ідеологічна та історіософська есеїстика (1923–1939 рр.)* / Упоряд., передм., комент. О. Баган. Дрогобич : ВФ «Відродження», 2014. Т.7. С.209–242.
4. Донцов Д. Драгоманов і ми / Д. Донцов. *Літературна есеїстика*. Дрогобич : ВФ «Відродження», 2009. С. 122–130.
5. Донцов Д. Дух нашої давнини. Дрогобич : Відродження, 1991. 341 с.
6. Донцов Д. Естетика декадансу / Д. Донцов. *Дві літератури нашої доби*. Торонто, 1958. С. 176–206.
7. Донцов Д. Криза нашої літератури / Д. Донцов. *Дві літератури нашої доби*. Торонто, 1958. С. 47–68.
8. Донцов Д. Націоналізм // Донцов Д. Вибрані твори: у 10 т. / Редкол.: О. Баган (відп. ред.) і ін.; літ. ред. Я. Радевич-Винницький. – Т. 7: Ідеологічна та історіософська есеїстика (1923–1939 рр.) / Упоряд., передм., комент. О. Баган. / Д. Донцов. – Дрогобич : ВФ «Відродження», 2014. – С. 19–179.
9. Донцов Д. Шевченко і Драгоманов / Д. Донцов. *Дві літератури нашої доби*. Торонто, 1958. С. 42–47.
10. Моренець В. Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща. Київ : Вид-во С. Павличко «Основи», 2001. 327 с.
11. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Київ : Либідь, 1997. 360 с.
12. Сріблянський М. На сучасні теми (Національність і мистецтво). *Українська хата*. 1910. № 11. С. 682–689.
13. Сріблянський М. Поет і юрба (До характеристики «культу» Шевченка). *Українська хата*. 1910. № 3. С. 201–206.

Kolkutina V. V. LITERATURE OF FOLK POPULISM AND EARLY MODERNISM IN THE LIGHT OF THE UKRAINIAN NATIONSOFOCAL ESSAYISM OF THE 1ST HALF OF THE XX CENTURY

The article explores the literature of folk populism and early modernism in the context of the Ukrainian nationosophical essayist of the 1st half of the twentieth century. In the modern literary process, the discourse of folk populism and early modernism acquires new traits. It is found that the literature of folk populism and early modernism received in critical interpretations D. Dontsov extremely negative assessment, even compared to the difficult for national existence periods of the XVIII and the first half of the nineteenth century.

It was found that literary folk populism as a spiritual movement researcher begins to characterize at the same time in literary studies devoted to the heritage of Lesja Ukrainka. D. Dontsov considered populism as "ethnographic," "domestic," "enlightenment," associated with a narrow-cultural, rather than complex (primarily political) affirmation of the Ukrainian national idea. It is proved that D. Dontsov made a lot of sharp critical accusations towards the authors of folk populism and early modernist movements that produced creativity, aesthetics, worldview, ideology of "Provence," "nationalism of fall," were unable to develop a powerful cultural project, were not able to update Ukrainian writing, inspire and direct to struggle and independence. The critic explores their heritage comprehensively. If for many literary scholars there was opposition of "folk populism-modernism," then it does not exist for D. Dontsov. In hermeneutic terms, he acutely feels alienation and hostility, harmfulness and infertility of such experience for the further development of Ukrainian literature – because they are separated from national roots, traditions, threatening Ukrainian here-being and Ukrainian man-warrior. This is a kind of "ideological disease," "fashionable" and "popular," in time, but in the historical perspective, it is spiritless, distorted by colonization, and it does not bear the national semantic potential.

Key words: *folklore, early modernism, literary criticism, Dmtro Dontsov, Ukrainian literature.*